

След мономенталната философска система на Хегел редица мислители правят опит да отидат към по-друго разбиране за човека, което да акцентира върху неговата уникалност като индивид. Тази философска ориентация носи общото название екзистенциализъм. Думата “екзистенция” идва от старолатинската “ex-sistere” и означава “съществуване”. Нейната предпоставка “ex” има значение на “излас”, “прорив”, “изблик”. Тази етимология говори за съдържащия се смисъл на надмогване, преодоляване. Този аспект е особено важен за понятието “екзистенция”. Темите на философите екзистенциалисти най-често са свързани с понятията – свобода; индивидуализъм; отговорност; избор. Тъй като разбирането на човешкото съществуване задължително включва въпросите за смъртта, екзистенциалистите пишат и за: вина; отчуждение; смърт.

Най-напред трябва да бъдат разграничени две основни форми на така наречената “екзистенциална философия”: екзистенциална философия, предпоставяща съществуването на Бога, застъпвана от Г. Марсел, Ф. Ебнер и др., и по-разпространената форма на екзистенцианта философия, която не изхожда от съществуването на Бога. Последната се явява в три различни форми: 1) екзистенциалната онтология на Хайдегер (Битие и време, 1927), където основния въпрос е този за смисъла на битието; 2) осветляването на екзистенцията на К. Ясперс (Философията, 1932), който отхвърля този въпрос като невъзможен и се съсредоточава върху осветляването на начина на битие на човешката екзистенция и върху отношенията ѝ с божествената трансцендентност; 3) екзистенциалната философия на Ж.П.Сартр, който пръв въвежда това наименование (*L'Être et le néant*, 1943). При него е налице самостоятелно трансформиране на възгледите на Хайдегер в една субективистична метафизика. Изходен пункт за екзистенцианта философия е философията на Киркегор, която (като протест срещу хегеловия панлогизъм) освобождава човека от всякаква обуславяща го и сграбчваща го тоталност (създадените от човека организации, светът на идеите, на понятията) и го поставя пред един също толкова отделен от цялото Бог, комуто той противостои “ със страх и трепет”.

Екзистенциалната философия е антирационалистическа. За нея разсъдъкът е непригоден инструмент за изследване на истината, а процесът на познанието има стойност едва тогава, когато може да бъде схванат като естествен начин на поведение на цялостната личност, при това не само като единствената функция на духовните сили. Недеформираният, привързаният към своето ежедневие, инстинктивно уверен човек мисли екзистенциално, т.е. той не мисли абстрактно, спекулативно и систематично. Екзистенциалното мислене не е мислене, в което човек участва съответно като цялостно телесно-душевно-духовно същество със всички свой предчувствия и опасения, със своя опит и надежди, грижи и потребности. Само пред такъв “мислител” се

разкрива истината, същностното в нещата. Разсъдъкът по природата си и според своята история е сляп за ценностите, но тъкмо ценностите са тези, които превръщат нещата в познаваеми дадености и привеждат живота в движение.

Карл Ясперс, немски философ, роден на 23.02.1883 година в Олденбург, 1916-1921 извънреден професор по психиатрия в Хайделберг, 1921-1937 и след 1945 професор по философия, умира на 26.02.1969 година. Ясперс навлиза във философията, като тръгва от психопатологията. В основния си научен труд (Обща психопатология) с помощта на една методологична систематика издига психопатологията от емпирията на клинициста до научноизследователна практика. Теориите се приемат сериозно като теории само в границите на тяхното почерпано от реалността съдържание. Самото цяло, човекът, се изпълва всеки път, когато в теорията се обръщат към него. Психопатологията на Ясперс до голяма степен е просветляване на екзистенцията. Тя надраства емпиричното установяване на фактите и стига до систематичен проект на възможностите на психиката и до индиректен апел към човешката свобода. Философията му възприема най-главните положения на Кант и Киркегор (за когото ще споменем по-късно). Никога обаче не става дума за това, как да мислят големите философи, а как от и в техните основни положения да открием самобитното философстване на нашето време, философската история, чиито хоризонт е универсалната история на философията, но която не се изчерпва с историята, а е нейно съществено действително усвояване. Цялата област на философията на Ясперс може да се очертае с помощта на пет основни въпроса:

- 1) Що е наука?;
- 2) Как е възможна комуникацията?;
- 3) Как истината става достъпна за нас?;
- 4) Какво е човекът?;
- 5) Как осъзнаваме трансценденцията?;

Първият въпрос довежда до ясно разделение между философия и наука. То предпазва от смесване на мисленето, което въз основа на определени предпоставки в частното се предвижда напред с методически, твърдо уверени и всеобщовалидни стъпки. За науката това означава, че като предметно познание тя е постоянно устремена към отворения космос на онова, което подлежи на знание, за сметка обаче на познанието за битието. За философията това означава, че тя неотклонно търси това познание за битието в една философска вяра, но за сметка на неопровержимите отговори в духа на предметното знание. Вторият въпрос изхожда от тезата, че отделният човек не може да стане човек само за себе си. "Само-битието е действително само в комуникацията с друго само-битие". Фундаментално условие за комуникацията е свободата, която индивидуално се осъществява в избора, политически обаче се гарантира от държавния строй и става възможна в неговата практика. Мисленето и действието получават своята гаранция за истинност едва в комуникацията: "Истинно е онова, което свързва".

При Ясперс комуникацията се обективира в начини на проявления, съответстващи на формите на наличното битие на човека, а именно:

- ниво на наличното битие, на което отговаря комуникацията, осъществяваща се в примитивни общности;

- на нивото на съзнанието изобщо отговаря комуникационна форма, наречена от Ясперс "Съществена целенасоченост и рационалност". Под съзнание изобщо Ясперс има в предвид защитима позиция на чистото налично битие, разбирана "Като мислене изобщо, а не като това битие или като самобитието на екзистенцията". От тук следва, че индивидуалността и идентичността на Аз-а стават заменими, "Всеки Аз въпреки формалната си самостоятелност по принцип може да бъде заменен от друг Аз, всички Азови позиции са подменими". Като съзнание изобщо човекът следователно е формален, заменим Аз. Както и в ориентираните към задоволяването на виталните интереси общности и в този случай човекът (като комуникиращ на ниво съзнание) не намира своята същност, не постига личен контакт в тесния смисъл на думата, не осъществява екзистенцията си;

- на нивото на духа се осъществява комуникация в идейно определено съдържание: "Идейната общност в една цялост - държава, общество, семейство, университет, професия - за първи път ме поставя в съдържателна комуникация" (Ясперс). Тук става дума за смисъла на възприятата традиция в духовни общности, където предаването и приемането на информация предполага не само унифициран код (език), но също така и унифицирана дешифровка на кода. В този ракурс може да се

разбира например определението на понятието родина, чрез понятието образование: моята родина е моето образование и хората, с които мога да вляза чрез него в духовен контакт.

Тези три форми образуват в комуникационната концепция на Ясперс онази обективна структура, която е необходима предпоставка за най-висшата форма – екзистенциалната комуникация.

"Екзистенцията е налице едва когато се намирам в съответно неповторимата комуникация, чиито екзистенциални членове са незаменими и недосегаеми. Аз съм и си оставам екзистенция единствено чрез комуникацията".

Тясно свързани с понятието комуникация са понятията за граничната ситуация, при която тя се осъществява, и за екзистенциалния скок, чрез който става възможна. В този план е преосмислено и понятието трансценденция, идващо от Кантовата и от романтичната философия. На него Ясперс придава измерението на другостта. По този начин той сменя границата между различните видове другост – от човешката през световната до отвъдната, придавайки им кантианско-шлегелианско романтичния характер на гносеологична "трансценденталност", саморефлексивност чрез комуникативен скок, чрез трансцендиране в другостта.

Доближаването до екзистенцията се извършва посредством интуитивното "екзистенциално проясняване". Във всяка форма на своето битие човек е съотнесен с нещо друго като "човешко-битие-тук" – със своя свят, като духовност с идеята за цялото. Тази идея Ясперс нарича "трансценденция" (божествена същност) единството между човека и бога е личностното. Въпреки своята религиозна насоченост в абстрактен философски план, философията на Ясперс не е обвързана с конкретна форма на религията.

Като гранични ситуации Ясперс споменава: борбата, смъртта, случайността, вината, страданието и непроменимия факт, че човекът е историческо същество. Струва ми се погрешно схващането, че осъществяването на екзистенцията става в тези ситуации, което оставя при много интерпретатори впечатлението, че екзистенцията е в самата смърт, в самото страдание, в самата вина. По-точно е, че тя се осъществява посредством тези ситуации. Те могат да се разбират като опосредстващи отвореността, отварящи очите към трансценденцията и другостта, за да може тя да огледа себе си.

Самата смърт може да бъде отвратителна и недостойна. Обаче моментът на *momento mori*, мисълта за смъртта в решителната фундаментална ситуация може да промени основни функции и схващания; осмислянето на вината, чувството за вина и за отговорност пред живота е всъщност едно частично приемане на трансценденцията в себе си, способност да погледнеш на себе си с очите на човека, пред когото си се провинил или на природата, която си обезобразил, да се огледаш в плана на света, който би могъл да унищожиш. В този смисъл би трябвало да се разбира Ясперсовото твърдение, че екзистенцията е идентична с преживяването на гранични ситуации.

Впрочем в прочутата си книга “Големите философии” Ясперс открива “общото и главното в дейността на Исус, Буда и Конфуций в това, че всички те са се намирали в гранична ситуация, дошли са до “последния въпрос”, видяли са, че светът не е в ред и иска радикално преобразуване. Конфуций зове към образование, към “вечна истина”, най-добре усещана в древността и традицията; Буда – към размишления, съсредоточаване, към търсене на знанието като път на спасението; Исус – към вяра в Бога. Те не оставят човека в покой, напомнят му за необходимостта от решения, тласкат го към търсене или посочват пътя на спасението. Ясперс обръща внимание и на това, че Исус, Буда и Конфуций никога не са се обожествявали, но след смъртта си са били превръщани в могъщи богове, в основатели на религия, носеща техните имена”.

Това е една малка част, която може да се изкаже за философията на Ясперс, защото неговото творчество е почти безгранично. Аз бих искал да обърна внимание и на един друг, считан за основоположник на екзистенциализма философ - Сьорен Обю Киркегор, датски философ и теолог, роден на 5.5.1813 година в Копенхаген и умира на 11.11. 1855 година. Израства в семейна атмосфера на християнско съзнание за виновност (баща му е богохулствал), наследява от баща си склонност към меланхолия, която от рано прикрива зад сарказма, иронията и самоиронията. През 1841 година получава магистърска степен за съчинението “Върху понятието за ирония с постоянно позоваване на Сократ”. Същата година слуша лекциите на Шелинг в Берлин. По късно рязко се отвръща от него и от Хегел и повежда борба срещу “несъответствието на философията като чистото учение за абсолютния дух към съществуващата действителност и истинската екзистенция на човека”. Защото философията има своя смисъл само с оглед на тази действителност и на възможността на човешкото битие. Творчеството му е било малко известно извън пределите на Дания, но в началото на XX век творчеството му преживява “ренесанс”, неговите произведения се превеждат на всички европейски езици.

Киркегор е убеден, че съществуването на човека не може да бъде ограничено в една система или сведено единствено до областта на рационалното. Той е противник на философията на Хегел, която е доминираща за неговото време, и която поставя всяко

нещо в система. Целта на философията му е да се обърне внимание на субективизма, наблягайки на важността на вярата. Той обособява три стадия на човешкото съществуване- естетически, етически и религиозен.

- естетическият стадий е определен от мига. Естетът не иска просто да удържи мига, а да му се наслади. Мигът дава съдържание на живота му. За това естетът е убеден, че животът е маскарад, с готовност приема всяка маска. Когато има среща с красиво момиче, той се представя с маската на влюбен, срещата с пастор - с маската на вярващ. Но тези маски отлитат заедно с мига. В стремежа си да се наслади на всичко в живота естетът загубва и света и себе си. Символ на този стадий е образът на Дон Жуан. Преминавайки от жена на жена, Дон Жуан нито обича, нито прелъстява, той само пожелава. Един ден рано или късно усеща пустотата около себе си и се изправя пред дилемата "или - или" - или да остане в мига, в насладата от неговото непосредствено изживяване или да направи съдбовната крачка към реалността и да прекрачи в сферата на етическото.

- етическият стадий - човек осъзнава своята възможност да избира най- вече между добро и зло. Правейки своя избор, той изпълва със съдържание своя вършен свят, избира самия себе си.

- религиозен стадий - това е висш начин на живот, който включва вярата. Вярата е голямата тема на Киркегор, тя е чудо, което променя цялостния начин на живот. В "Страх и трепет" той преразказва един епизод от Библията, в който Бог изисква от Авраам да пренесе в жертва единствения си син. Това Киркегор нарича "богословско отстраняване на етиката", при което единствените морални закони отстъпват пред по-висшето изискване на вярата.

Киркегор дава максимално кратък отговор на въпроса: "Що е моето Аз?". Той гласи: "Това е свободата!". Според датския мислител когато говорим за свободата като избор, все още не става дума толкова за онова, което се избира, а за реалността на самото избиране. Най-важното при осъществяването на избора е отношението към него, енергията, сериозността, в които той се осъществява. Човек трябва да разреши своето "или - или" да приеме изпечилия се пред него избор. Ако отлага скоро ще разбере, че този избор вече е направен, вместо него е избрал самия живот. Мигът на избора е сериозен и значим, в него човек приема самия себе си, във вечен и неизменен смисъл се осъзнава като този, който е.

Датският философ застъпва в своето философско творчество същите мотиви, които са характерни за Шопенхауер – и за него тленността на света и привързаността към живота с цялата му низост и мръсотия, мятането между духовните ценности и уродството на материалното обкръжение пораждат постоянно отчаяние и съзнание за трагичност на човешката съдба. И Шопенхауер, и Киркегор, и по-късно Ницше, ще искат непрекъснато от хората най-после да разберат, че всичко, което възниква, трябва да бъде готово за страдание и гибел. Трябва хората да погледнат с широко отворени очи в ужасите на индивидуалното съществуване. Ето каква тъжна история разказва Киркегор: "В един театър избухва пожар. Зад кулисите. Излезе клоунът, за да каже това на публиката. Всички помислиха, че това е шега и започнаха да аплодират. Той повтори съобщението - по-гръмки аплодисменти го заглушиха. Мисля, че светът ще загине под всеобщи аплодисменти".

И какво остава тогава за човека? Отговорът може да бъде само един: да се предаде изцяло на отчаянието, да открие за себе си най-доброто средство, което ще го пробуди за екзистенциално съществуване – страха. "Няма на света човек - пише Киркегор в "Болезненост и Смъртта", - който не би изпаднал в отчаяние по какъвто и да е повод, който не би изпитвал, макар и малко отчаяние; няма човек, в чиито най-съкровени глабини да не се таи някакво безпокойство, тревога, дисхармония, някакъв страх пред неизвестното или пред нещо, което даже той не желае да осъзнае". Хората са изначално нещастни и отчаяни, тъй като много често им се случва да изпаднат в робство, което не е нищо друго освен капитулация пред предходния свят на материята. Те невероятно трудно и изключително рядко съумяват да преодолеят границата на крайността на човешкото съществуване, да удовлетворят потребността си от присъединяване към божествената действителност, да не изпитват повече тъга по абсолютното битие и по света на неизменните ценности.

Киркегор иска ние да осъзнаем, че стоим над пропаст, и да намерим в себе си сили и мъжество да си хвърлим в тази пропаст, където ще ни подхванат милосърдните ръце на господата. Свободата, според Киркегор е освобождаване от чувството за пълна безпомощност в лабиринта на земните ни дела, освобождаване от илюзиите, с които е пълно повседневното ни битие. А това "освобождаване" ще ни срещне и с Бога, който за нас е абсолютната сила, а ние – абсолютното послушание. "Да останеш и в тревога, в страх и трепет да очакваш гласа на господата, означава да отхвърлиш робството на вещите и да получиш вътрешна свобода, която е и отговор на зова за Бога, и спиране на времето, и участие във вечността".

Екзистенциализмът е обобщение на провокативните движения, които могат да се проследят от ренесанса насам: отхвърляне на вярата в догматични авторитети, критика в мисленето, революции в живота. Всички понятия, ценности, идеали, въздигани в ранг

на абсолют бяха отхвърлени. Човекът се оказва без опора – гол, открит и незащитен.

За да запълня и заключа тази картина бих искал да цитирам О.Ф. Болно като обобщение на вичко казано до тук: "Екзистенцията означава онова най-съкровено ядро в човека, което остава недокоснато даже тогава, или дори едва тогава бива вярно познато, или пък се оказва измамно, когато човек изгуби всичко, което може да притежава в този свят и към което сърцето му може да се привърже".